

PERKEMBANGAN KHIDMAT ILMIAH TERHADAP HADIS-HADIS AL-TIB AL-NABAWI: ANALISIS SISTEMATIK

(The Development of Academic Service Towards The Hadiths Of Al-Tib Al-Nabawi: A Systematic Literature Analysis)

Muhammad Akmalludin Mohd Hamdan¹, Mohd Zahir Abdul Rahman², Muhammad Sobri Faisal³

^{1,2}Fakulti Pengajian Quran dan Sunnah, Universiti Sains Islam Malaysia

³Fakulti Sains Sosial Dan Kemanusiaan, Universiti Teknologi Malaysia

Abstract

Al-Tib al-Nabawi is a chapter in the discussion of fiqh al-hadith that has always been the focus of scholars throughout time. The revelation aspect in al-Tib al-Nabawi, which addresses human health issues, is closely related to every individual Muslim, thus requiring deeper and more detailed discussions. Therefore, scholars throughout various eras have produced works that compile the hadiths of al-Tib al-Nabawi with specific trends and focuses in their works. The objective of this article is to analyze the development trend of academic service in the production of al-Tib al-Nabawi works, starting from early times to modern times. The analysis is conducted based on a deductive approach to several major al-Tib al-Nabawi works produced by scholars. The study found that there are five main trends in academic service to the hadiths of al-Tib al-Nabawi, namely concise compilations, comprehensive compilations, summaries, classical medical lectures, and modern medical lectures, which are concluded comprehensively through research on the major works of al-Tib al-Nabawi. Furthermore, the study can demonstrate the trend of writing al-Tib al-Nabawi works based on the development of time from the past to the present. Hopefully, it can serve as a guide for future researchers to further develop the knowledge of al-Tib al-Nabawi in line with advancements in medical technology today.

Keywords: *Works of al-Qasas al-Nabawi, Abu Ishaq al-Huwaini, Umar Sulayman al-Asyqar, Authentic Hadith.*

Article Progress

Received: 16 October 2023

Revised: 29 October 2023

Accepted: 19 November 2023

*Corresponding Author:

Mohd Zahir Abdul Rahman.
Fakulti Pengajian Quran
dan Sunnah, USIM.

Email: zahir@usim.edu.my

PENDAHULUAN

Ilmu perubatan merupakan ilmu yang telah diketahui dan diamalkan oleh bangsa Arab berdasarkan petua-petua kesihatan yang diwarisi daripada generasi-generasi awal sebelum kedatangan Islam. Para *tabib* Arab sebelum kedatangan Islam dibahagi kepada dua kelompok utama; pertama, kelompok yang mementingkan rawatan selepas dijangkiti penyakit. Kelompok ini mempraktikkan rawatan *al-kay* (*cauterization*), madu dan beberapa tumbuhan herba, serta menyulami rawatan-rawatan ini dengan kepercayaan kepada kekuatan tangkal, dan jampi serapah. Kedua, kelompok yang mementingkan pencegahan sebelum dijangkiti penyakit dan mengutamakan kawalan pemakanan. Lantaran itu, kelompok ini menyebarkan pelbagai nasihat dan kata-kata hikmah seperti “Perut merupakan rumah kepada penyakit”, “Kawalan makanan (diet) merupakan penghulu kepada ubat” dan lain-lain lagi.¹

Di samping itu, bangsa Arab juga menggunakan kaedah rawatan semulajadi yang diwarisi zaman-berzaman secara lisan, seperti penggunaan air sejuk dan panas, berbekam dan penggunaan tumbuhan herba. Perawatan penyakit turut menggunakan dedaunan tumbuhan dan pokok, tulang, kencing unta dan abu sehingga terkadang diiringi dengan kepercayaan khurafat, seperti sihir, mantera, jampian

¹ Raghīb al-Sirjani. 2009. *Qissah al-‘Ulum al-Tibbiyyah fi al-Hadarah al-Islamiyyah*. Kaherah: Muassasah Iqra. 26. ‘Abd al-Razzaq al-Kilani. 1996. *al-Haqaiq al-Tibbiyyah*. Beirut: al-Dar al-Syamiyyah. 14.

dengan nama-nama berhala dan menisbahkan penyakit-penyakit kepada syaitan. Amalan-amalan khurafat ini kebiasaannya dipelopori oleh kelompok bomoh yang mendapat perhatian dan kedudukan yang tinggi dalam masyarakat.² Meskipun perkembangan ilmu perubatan dalam kalangan bangsa Arab tidaklah dilihat terkehadapan berbanding tamadun lain, namun mereka tetap berjaya menghasilkan pakar perubatan yang diiktiraf oleh Islam, seperti al-Harith bin Kaladah, al-Nadr bin al-Harith bin Kaladah, Ibn Abi Ramthah al-Tamimi dan Ummu 'Atiyah al-Anshariyyah.³

Sesampainya Islam kepada bangsa Arab, Rasulullah ﷺ memansuhkan kepercayaan karut dalam kelompok bomoh, lantas meluruskan kepercayaan iaitu yang menyembuhkan penyakit hanyalah Allah SWT. Baginda ﷺ juga memerintahkan orang ramai untuk mempersembah ruqyah masing-masing dan membatalkan ruqyah yang mengandungi unsur syirik.⁴ Adapun praktis perubatan telah mendapat kebenaran Rasulullah ﷺ seperti kawalan makanan, berbekam, penggunaan air dan tumbuhan-tumbuhan herba yang keberkesannya menerusi praktis bangsa Arab atau tamadun-tamadun di sekeliling Baginda ﷺ. Pada masa yang sama, Baginda ﷺ juga menambah unsur perubatan baharu yang diperoleh melalui wahyu, seperti rawatan dengan ayat-ayat Al-Quran, doa serta zikir yang dikenali sebagai *ruqyah syariah*. Lantaran itulah, Rasulullah ﷺ amat mementingkan elemen pencegahan penyakit. Ini dapat dilihat dengan kedapatan pelbagai hadis yang menitik beratkan isu pencegahan penyakit, seperti penjagaan kebersihan, bersederhana dalam makan dan minum.⁵

Selepas tersebarnya Islam, para ilmuwan Islam tidak lagi hanya berpada dengan khazanah ilmu perubatan sedia ada, bahkan mereka memulakan gerak langkah dengan meneroka khazanah ilmu perubatan daripada tamadun-tamadun agung seperti Yunani, Rom dan Parsi. Usaha dirancarkan lagi dengan menterjemah koleksi karya tamadun lain ke bahasa Arab pada zaman Umawiyah kesan daripada pusat pendidikan perubatan yang masyhur seperti Akademi Gondishapur di Iran, yang berhasil melahirkan beberapa doktor Muslim yang berkemahiran. Apabila beralihnya tampuk pemerintahan Islam kepada kerajaan Abbasiyyah, Islam pada ketika itu telah pun mempunyai khazanah ilmu perubatannya yang tersendiri dengan kemunculan para ilmuwan yang berperanan menyemak semula teori-teori yang telah digagaskan oleh ilmuwan sebelum mereka. Pada masa ini juga, dibina universiti-universiti perubatan dan hospital, lantas berjaya melahirkan ramai doktor Muslim yang hebat seperti Thabit bin Qurrah⁶, anaknya Sinan⁷ dan Abu Bakar al-Razi, pengarang karya al-Hawi yang masyhur.⁸

KEMUNCULAN ISTILAH *AL-TIB AL-NABAWI*

Sejumlah hadis berkaitan perubatan telah dihimpunkan para ilmuwan dalam dua bentuk; pertama, koleksi hadis yang disusun dalam bab tertentu di dalam karya himpunan hadis, seperti *jawami*, *masanid* dan *sunan*. Susunan seperti ini pernah dilakukan Imam Malik dalam karya al-Muwatta' dengan menghimpunkan sejumlah hadis perubatan seperti hadis rawatan mata, rawatan demam, kesialan dan selainnya di bawah bab *Kitab al-'Ayn*.⁹ Hal yang sama turut dilakukan oleh para ilmuwan hadis lain

² In'am Husawi. 2008. *al-Madamin al-Tarbawiyah al-Mustanbatah min Ba'di Ahadith al-Tib al-Nabawi wa Tatbiqatuha al-Tarbawiyah*. Mekkah: Universiti Ummul Qura. 83-84.

³ Ibn Abi Usaybi'ah. 1996. *Kitab 'Uyun al-Anba' fi Tabaqat al-Atibba'*. Kaherah: Dar al-Ma'arif. 386-414.

⁴ Muslim, no. hadis: 2200. Abu Dawud, no. hadis: 3886.

⁵ Al-Sirjani. *Qissah al-'Ulum al-Tibbiyyah fi al-Hadarah al-Islamiyyah*, 28-34. Al-Kilani. *al-Haqaiq al-Tibbiyyah*, 14-16. Mahmud Nazhim al-Nasimi. 1987. *al-Tib al-Nabawi wa al-'Ilm al-Hadith*. Beirut: Muassasah al-Risalah. Vol 1: 147-268.

⁶ Beliau ialah seorang sarjana perubatan berasal dari Harran, Turki, kemudian berpindah ke Baghdad. Beliau lahir pada tahun 221H dan meninggal dunia pada tahun 288H. Rujuk: 'Ali bin Yusuf al-Qifti. 2005. *Ikhbar al-'Ulama' bi Akhbar al-Hukama'*. Tahqiq: Ibrahim Syams al-Din. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. 93-98.

⁷ Sinan bin Thabit bin Qurrah merupakan seorang doktor seperti bapanya. Beliau dilantik menjadi doktor khalifah al-Muqtadir, kemudian al-Qahir. Rujuk: al-Qifti, *Ikhbar al-'Ulama' bi Akhbar al-Hukama'*, 148-152.

⁸ Beliau ialah seorang sarjana perubatan yang dilahirkan pada tahun 250H di Rayy, Iran dan meninggal dunia pada tahun 320H. Karya beliau al-Hawi fi al-Tib telah diterjemah ke Bahasa Latin dengan judul "Liber Continens". Rujuk: Ibn Abi Usaybi'ah, *Kitab 'Uyun al-Anba' fi Tabaqat al-Atibba'*, 63.

⁹ Malik bin Anas. 1985. *Al-Muwatta'*. Kaherah: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. Vol. 2:938-946.

seperti al-Bukhari, Abu Dawud dan Ibn Majah berkaitan pencegahan, rawatan dan ubat-ubatan penyakit di dalam bab yang dinamakan *Kitab al-Tib*.¹⁰

Kedua, sejumlah hadis perubatan turut dihipunkan menerusi karya khas berjudul *al-Tib al-Nabawi (prophetic medicines)*. Antara tokoh terawal yang menghimpunkan dan membacakan risalah *al-Tib al-Nabawi* ialah Imam Ja'far al-Shadiq¹¹ pada kurun kedua hijrah. Beliau membacakan himpunan hadis ini kepada al-Mufaddal bin 'Umar al-Dabbi. Tidak lama selepas itu, muncul pula karya Imam 'Ali al-Rida yang bertajuk *Tib al-Rida*. Karya ini ditulis atas permintaan Khalifah Makmun semasa pemerintahan kerajaan 'Abbasiyyah pada kurun ketiga hijrah¹². Lantaran itu, maka terhasillah pelbagai karya yang menghimpunkan hadis perubatan di bawah judul *al-Tib al-Nabawi*, sehinggalah ke kurun moden.

DEFINISI AL-TIB AL-NABAWI

Al-Tib al-Nabawi terdiri daripada dua perkataan utama iaitu *al-Tib* yang bermakna perubatan dan *al-Nabawi* atau *al-Nubuwwah* yang bermakna kenabian. Justeru, *al-Tib al-Nabawi* boleh difahami dengan makna sesuatu yang datang daripada Rasulullah ﷺ yang mempunyai kaitan dengan bab perubatan. Menurut al-Nasimi, *al-Tib al-Nabawi* merujuk kepada “Himpunan apa yang pasti datangnya daripada Rasulullah ﷺ, yang mempunyai perkaitan dengan bab perubatan, sama ada ayat-ayat Al-Quran atau hadis-hadis nabi yang mulia.”¹³ Manakala bagi Al-Kilani menyebutkan definisi *al-Tib al-Nabawi* sebagai “Sesuatu yang berkaitan dengan kesihatan insan, seperti nutrisi, kebersihan, sebahagian kaedah rawatan, seluruh sudut persekitaran, sosial, keperibadian dan selainnya, berkaitan dengan kesihatan awam.”¹⁴ Bagi Hassan Basya, beliau meletakkan definisi seperti al-Nasimi, namun menyambung definisi tersebut dengan frasa: “Tibb al-Nabawi merujuk kepada preskripsi Rasulullah ﷺ dalam mengubati para sahabat yang memohon untuk disembuhkan, atau meliputi apa yang baginda mengarahkan untuk berubat dengannya. Kesemuanya ini merangkumi rekomendasi berkaitan kesihatan individu, seperti makan, minum, tempat tinggal, syariat yang berkaitan urusan berubat, adab praktis perubatan dan ganti rugi orang yang merawat.”¹⁵

SKOP DAN METODOLOGI KAJIAN

Kajian hanya menfokuskan kepada sejumlah karya berbahasa Arab yang ditulis secara khas dengan tujuan menghimpunkan hadis *al-Tib al-Nabawi* secara berasingan daripada hadis-hadis yang mengandungi tema-tema lain. Lantaran itu, karya-karya berbentuk *al-I'jaz al-'Ilmi* tidak akan disertakan di sini. Karya-karya *al-Tib al-Nabawi* ini disusun mengikut kurun ia ditulis untuk membuat kesimpulan berkenaan trend penulisan yang menjadi fokus para ilmuwan pada kurun karya-karya tersebut dihasilkan. Disebabkan karya *al-Tib al-Nabawi* hanya muncul seawal kurun ketiga hijrah seperti yang dinyatakan sebelum ini, maka kajian lebih memilih beberapa sampel karya himpunan hadis *al-Tib al-Nabawi* bermula daripada kurun ketiga, sehingga ke kurun moden, untuk memperoleh trend penulisan yang menjadi tumpuan pada kurun-kurun yang berbeza.

¹⁰ Muhammad bin Isma'il al-Bukhari. 1422H. *Sahih al-Bukhari*. Beirut: Dar Tuq al-Najah. Vol. 7: 122-140. Sulaiman bin al-Asy'ath Abu Dawud. 2009. *Sunan Abi Dawud*. Beirut: Dar al-Risalah al-'Ilmiyyah. Vol. 6: 5-69. Muhammad bin Yazid bin Majah. 2009. *Sunan Ibn Majah*. Beirut: Dar al-Risalah al-'Ilmiyyah. Vol. 4: 497-570.

¹¹ Beliau merupakan anak kepada Muhammad bin 'Ali bin al-Husain bin 'Ali bin Abi Talib. Beliau lahir pada tahun 80H di Madinah dan meninggal dunia pada tahun 148H. Beliau berguru dengan para ilmuwan seperti Imam Malik dan Imam Abu Hanifah. Rujuk: Yasir Bittikh. 2008. *al-Imam Ja'far al-Shadiq wa Marwiyyatuhu al-Hadithiyyah*. Alexandria: Dar al-'Ilm wa al-Iman. 21.

¹² Muhammad 'Ali al-Bar. 1992. *al-Imam 'Ali al-Rida wa Risalatuhu fi al-Tib al-Nabawi*. Beirut: Dar al-Manahil.

¹³ Al-Nasimi, *al-Tib al-Nabawi wa al-'Ilm al-Hadith*, 1: 7.

¹⁴ Najib al-Kilani. 1980. *Fi Rihab al-Tib al-Nabawi*. Beirut: Muassasah al-Risalah. 8.

¹⁵ Hassan Syamsi Basya. 2008. *al-Tib al-Nabawi Baina al-'Ilm wa al-I'jaz*. Beirut: al-Dar al-Syamiyyah. 7-8.

HASIL DAPATAN

Perkembangan Khidmat Ilmiah Terhadap Hadis *al-Tib al-Nabawi*

Karya-karya yang dijadikan sampel di sini tidaklah tertakluk kepada karya yang berjudul *al-Tib al-Nabawi* semata, namun yang lebih utama ialah himpunan hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* yang terhasil dalam karya-karya tersebut, meskipun tidak dijudulkan secara langsung dengan nama *al-Tib al-Nabawi*.

Trend Karya-Karya <i>al-Tib al-Nabawi</i>	Karya															
	(Al-Rida, 203H)	(Ibn Habib, 238H)	Ibn al-Sunni, 364H)	(Abu Nuaim, 430H)	(Ibn al-Jauzi, 597H)	(Al-Baghdadi, 629H)	Al-Maqdisi, 643H)	Al-Tifasyi, 651H)	(Al-Ba' li, 709H)	(Al-Kahhal, 720H)	(Al-Dhahabi, 748H)	(Ibn al-Qayyim, 748H)	(Al-Suyuti, 911H)	(Ibn Tulun, 953H)	(Al-Nasimi, 1403H)	(Al-Kilani, 1426H)
Himpunan Ringkas	√	√	√				√		√							
Himpunan Menyeluruh				√		√				√	√	√	√	√	√	√
Ringkasan					√			√								
Syarah Perubatan Klasik						√				√	√	√	√	√		
Syarah Perubatan Moden															√	√

Jadual 1: Sampel karya himpunan hadis *al-Tib al-Nabawi* mengikut kurun bersama trend penulisan yang menjadi fokus.

Melalui jadual 1, terdapat lima trend utama penulisan karya yang menghimpunkan hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi*. Seperti yang telah dinyatakan, istilah *al-Tib al-Nabawi* hanya muncul seawal kurun kedua hijrah dan tokoh yang pertama yang menggunakannya ialah Imam Ja'far al-Sadiq (148H). Meskipun begitu, penulisan dan himpunan rasmi hadis-hadis ini hanya berlaku pada kurun ketiga hijrah dipelopori oleh Imam 'Ali al-Rida (203H), atas permintaan khalifah al-Makmun, ketua kerajaan 'Abbasiyyah pada ketika itu. Justeru, penulis memulakan tinjauan trend penulisan kepada sampel-sampel karya *al-Tib al-Nabawi*, bermula daripada kurun ketiga hijrah.

Berdasarkan jadual 1 ini juga, trend penulisan bermula dengan "Himpunan Ringkas" pada kurun ketiga dan keempat hijrah dengan hanya menumpukan kepada himpunan hadis-hadis asas berkaitan *al-Tib al-Nabawi*. Karya-karya pada dua kurun ini juga hanya memasukkan hadis-hadis tersebut dalam karya mereka tanpa menyertakan komentar atau syarahan terhadap hadis-hadis tersebut, kecuali dalam beberapa tempat untuk mengulas beberapa makna perkataan-perkataan yang ganjil (*gharib*) yang dinyatakan di dalam hadis.¹⁶ Di samping itu, kurun kelima hijrah pula menyaksikan permulaan trend "Himpunan Menyeluruh" bagi hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* dengan menggandakan lagi bilangan hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* yang dimasukkan dalam karya-karya pada ketika itu dan tidak lagi berpada dengan himpunan asas seperti yang menjadi trend pada kurun ketiga dan keempat hijrah.

Bermula pada kurun keenam hijrah, khidmat ilmiah yang lain telah bermula terhadap himpunan-himpunan hadis *al-Tib al-Nabawi* ini, dimulakan dengan trend "Ringkasan" yang berlaku pada kurun

¹⁶ Muhammad Akmaludin bin Mohd Hamdan. 2022. *Athar Tatawwur 'Ilm al-Tib fi al-Ta'amul Ma'a Ahadith al-Tib al-Nabawi*. Negeri Sembilan: Universiti Sains Islam Malaysia. 51.

keenam hijrah. Ia kemudian diikuti dengan permulaan trend syarahan dan komentar hadis dengan menggarap bersama ilmu perubatan yang digagaskan oleh para ilmuwan perubatan generasi awal, pada kurun ketujuh hijrah dan berikutnya. Jadual berikut juga menunjukkan bahawa meskipun trend “Himpunan Menyeluruh” dan “Syarahan Perubatan Klasik” telah mula menjadi fokus para ilmuwan pada kurun ketujuh hijrah, namun trend lain seperti “Himpunan Ringkas” dan “Ringkasan” masih lagi wujud dan menjadi pilihan beberapa tokoh dalam menghasilkan karya-karya *al-Tib al-Nabawi* mereka. Selain itu, kurun moden pula menyaksikan peralihan trend “Syarahan Perubatan Klasik” kepada trend “Syarahan Perubatan Moden”, dengan merujuk kepada rujukan-rujukan ilmu perubatan moden dan terkini dalam memberikan komentar dan syarahan kepada hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* yang telah dihimpunkan.

Secara asasnya, terdapat lima trend asas penulisan karya-karya *al-Tib al-Nabawi*. Ia merangkumi trend “Himpunan Ringkas”, “Himpunan Menyeluruh”, “Ringkasan”, Syarahan Perubatan Klasik” dan “Syarahan Perubatan Moden”. Justeru, kajian ini membahagikan perbincangan kepada trend-trend tersebut.

1) Himpunan Ringkas

Himpunan ringkas merujuk kepada trend menghimpunkan hadis-hadis asas *al-Tib al-Nabawi* dalam sebuah karya khas yang ringkas dan tidak memberikan komentar dan syarahan terperinci kepada hadis-hadis yang dihimpunkan. Meskipun begitu, adakalanya tokoh-tokoh yang menghasilkan karya dengan trend sebegini mengulas serba sedikit berkenaan lafaz-lafaz hadis yang ganjil sebagai manfaat tambahan kepada pembaca. Antara karya yang menjadikan trend ini sebagai fokus karya *al-Tib al-Nabawi* ialah:

Tib al-Rida/ al-Risalah al-Dhahabiyah oleh Imam ‘Ali al-Rida bin Musa al-Kazhim (203H):

‘Ali al-Rida merupakan ilmuwan ahl al-bayt yang dilahirkan di Madinah pada tahun 153H dan meninggal dunia di bandar Tus, Iran pada tahun 203H. Beliau menulis karya ini sebagai menuruti permintaan khalifah al-Makmun yang mengutus surat kepada beliau agar menghasilkan sebuah karya yang mengandungi isu-isu perubatan dan kesihatan seperti pemakanan, minuman, amalan berbekam, *phlebotomy*, bersiwak dan selainnya. Justeru, beliau menulis sebuah karya yang pada awalnya dikenali dengan nama Tib al-Rida, namun apabila sampai kepada khalifah, al-Makmun memerintahkan agar karya tersebut ditulis dengan emas kerana terlalu gembira dengan tulisan tersebut. Al-Makmun turut mengarahkan agar ia disimpan di khazanah al-Hikmah dan menukar nama karya tersebut kepada *al-Risalah al-Dhahabiyah* (risalah emas).

Karya ini menjadi karya pertama berkaitan perubatan dalam sejarah Islam dan tidak ada karya lain yang ditulis sebelumnya, melainkan usaha yang dilakukan oleh beberapa tokoh Kristian Arab yang menterjemahkan risalah-risalah perubatan Yunani dan Siryani kepada Bahasa Arab. Selain itu, karya ini merupakan himpunan ringkas dalam bab penjagaan kesihatan secara khas, tanpa menggabungkan bab-bab lain yang tidak berkaitan. Di samping itu, karya ini juga membentangkan beberapa isu perubatan yang tidak diketahui pada zaman itu, seperti bab *al-amzjah al-arba’ah* (*four temperaments*), sedangkan teori tersebut hanya mula dibincangkan oleh al-Razi dan ilmuwan lain bermula kurun keempat hijrah. Ini membuktikan ketinggian ilmu dan pemerhatian al-Rida yang mengatasi kemampuan ilmuwan lain pada zamannya.¹⁷

Al-Tib al-Nabawi/ Tib al-‘Arab/ Tawalif fi al-Tib oleh ‘Abd al-Malik bin Habib al-Andalusi (238H)

‘Abd al-Malik bin Habib al-Sulami al-Qurtubi merupakan seorang tokoh yang lahir pada zaman Imam Malik bin Anas, pada tahun 174H, serta wafat pada tahun 238H dan mempunyai karya penulisan yang banyak. Kebanyakan bab di dalam karya ini hanya berkaitan dengan rawatan (*curative medicines*). Beliau memulakan karya ini dengan bab berubat dan mencari kesembuhan dengan pelbagai bahan semulajadi dan menutup karyanya dengan bab berubat dengan *ruqyah*. Topik asas karya ini ialah

¹⁷ Muhammad ‘Ali al-Bar. *al-Imam ‘Ali al-Rida wa Risalatuhu fi al-Tib al-Nabawi*.

himpunan hadis secara ringkas dan riwayat-riwayat tertentu yang berkaitan dengan perubatan Arab. Semua riwayat ini disusun mengikut bab dan sub-topik, di samping meraikan beberapa komentar terhadap lafaz-lafaz dan istilah-istilah yang ganjil, jika diperlukan.¹⁸

Mukhtasar Al-Tib al-Nabawi oleh Ibn al-Sunni (364H)

Ahmad bin Muhammad al-Dinawri Ibn al-Sunni merupakan seorang ilmuwan hadis yang faqih dan bermazhab Syafi'i. Beliau merupakan salah seorang anak murid kepada tokoh hadis terkemuka iaitu al-Nasai. Antara karya beliau yang termasyhur ialah karya "Amal al-Yaum wa al-Lailah" dan beliau meninggal dunia pada tahun 364H. Adapun karya Mukhtasar al-Tib al-Nabawi ini, beliau membahagikan karya ini kepada tujuh maqalah yang dicerakinkan kepada pelbagai bab. Beliau memulakan maqalah pertama dengan bab-bab yang mengandungi hadis-hadis umum berkaitan perubatan dan etika-etika perubatan yang dinyatakan di dalam hadis. Beliau telah membawa riwayat-riwayat hadis dengan sanadnya sendiri pada kebanyakan tempat. Seperti karya-karya awal *al-Tib al-Nabawi* yang lain, Ibn al-Sunni banyak menekankan berkenaan hadis-hadis rawatan penyakit dan hanya membincangkan berkenaan pencegahan penyakit pada beberapa tempat sahaja.¹⁹

Al-Tib al-Nabawi oleh Diya' al-Din al-Maqdisi (643H)

Muhammad bin 'Abd al-Wahid Diya' al-Din al-Maqdisi al-Hanbali merupakan seorang ilmuwan yang banyak menghasilkan karya yang hebat. Beliau lahir pada tahun 569H di Qasioun dan meninggal dunia di Damascus, Syria pada tahun 643H. Karya *al-Tib al-Nabawi* beliau ini juga turut dikenali dengan nama "Kitab al-Amrad wa al-Kaffarat wa al-Tib wa al-Ruqyat". Al-Maqdisi membahagikan karya ini kepada beberapa bab yang mengandungi hadis-hadis yang bersesuaian dengan bab yang dinyatakan. Beliau memulakan karya ini dengan bab yang mengandungi hadis- berkaitan ganjaran bersabar bagi individu yang ditimpa penyakit dan penyakit merupakan sebuah suratan yang telah ditetapkan oleh Allah SWT.

Kemudian beliau beralih kepada pelbagai hadis yang berkaitan dengan rawatan penyakit, serta hadis berkenaan isu-isu penting dalam perubatan, seperti keharusan seorang wanita merawat pesakit lelaki, kewajipan ganti rugi buat pengamal perubatan yang cuai dan menutup karyanya dengan hadis berkenaan bacaan dan zikir tertentu apabila musibah dan penyakit diangkat oleh Allah SWT. Himpunan hadis yang dilakukan oleh al-Maqdisi ini merupakan himpunan yang ringkas, namun tuntas dalam menyimpulkan asas-asas terpenting dalam *al-Tib al-Nabawi*.²⁰

Al-Tib al-Nabawi oleh Syams al-Din al-Ba'li (709H):

Muhammad bin Abu al-Fath Syams al-Din al-Ba'li al-Hanbali merupakan seorang tokoh yang lahir di Baalbek, Lubnan pada tahun 645H dan meninggal dunia pada tahun 709H di Kaherah, Mesir. Karya ini juga dikenali dengan nama "Arba'un Baban fi al-Tib min al-Ahadith al-Shihah wa al-Hisan". Seperti yang tertera pada tajuk karya ini, al-Ba'li menyusun hadis *al-Tib al-Nabawi* secara ringkas di bawah empat puluh bab yang beliau bentuk dan menyertakan syarahan ringkas kepada beberapa hadis yang beliau himpunan, tanpa menyebutkan sebarang komentar atau syarahan daripada pakar perubatan generasi awal.²¹

2) Himpunan Menyeluruh

Himpunan menyeluruh merujuk kepada trend menghimpunkan sebanyak mungkin hadis-hadis yang berkaitan dengan *al-Tib al-Nabawi* dalam sebuah karya khas, sehingga karya-karya ini kelihatan seperti

¹⁸ 'Abd al-Malik bin Habib al-Andalusi. 2007. *Tib al-'Arab*. Tahqiq: Badr al-'Umrani al-Tanji. Beirut: Dar Ibn Hazm.

¹⁹ Abu Bakr Ibn al-Sunni. 2012. *al-Tib al-Nabawi*. Tahqiq: 'Abdullah al-Syibrawi. Kaherah: Dar al-Risalah.

²⁰ Muhammad bin 'Abd al-Wahid Diya' al-Din al-Maqdisi. 1999. *Kitab al-Amrad wa al-Kaffarat wa al-Tib wa al-Ruqyat*. Tahqiq: Abu Ishaq al-Huwaini. Kaherah: Dar Ibn 'Affan.

²¹ Muhammad Syams al-Din al-Ba'li. *Arba'un Baban fi al-Tib min al-Ahadith al-Shihah wa al-Hisan*. Tahqiq: Ahmad al-Birzah, 'Ali Rida 'Abdullah. Beirut: Dar Ibn Kathir).

ensiklopedia kepada hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* kerana kandungan bilangan hadis yang banyak serta mencakupi pelbagai sudut dan topik *al-Tib al-Nabawi*. Antara karya yang menjadikan trend ini sebagai fokus karya *al-Tib al-Nabawi* ialah:

Al-Tib al-Nabawi, oleh Abu Nu'aim al-Ishbahani (430H)

Ahmad bin 'Abdullah al-Mihrani al-Ishbahani al-Syafi'I, atau lebih dikenali dengan nama Abu Nu'aim al-Ishbahani merupakan seorang ilmuwan yang lahir pada tahun 336H dan meninggal dunia pada tahun 430H ketika berumur sembilan puluh empat tahun. Berdasarkan mukadimah karyanya, beliau menjadikan karya Mukhtasar al-Tib al-Nabawi oleh Ibn al-Sunni sebagai rujukan asas kepada karya beliau, justeru dapat dilihat bagaimana Abu Nu'aim membahagikan karyanya kepada tujuh *maqalah* utama seperti mana yang dilakukan oleh Ibn al-Sunni. Kemudian, beliau membahagikan setiap *maqalah* tersebut kepada bab-bab yang berkaitan dengannya dan di bawah pecahan bab tersebut dihimpunkan hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* yang bersesuaian. Pada tempat-tempat tertentu, beliau memberikan penjelasan ringkas terhadap sebahagian bab dan hadis. Penjelasan ini sama ada berkaitan dengan nama sebahagian penyakit atau memperjelas makna lafaz-lafaz yang ganjil. Beliau juga adakalanya mengemukakan syair-syair Arab dengan tujuan memperjelas lagi perbincangan.²²

Karya ini merupakan karya awal yang menghimpunkan bilangan hadis *al-Tib al-Nabawi* yang banyak, kerana karya-karya sebelumnya hanyalah merupakan himpunan ringkas kepada hadis-hadis ini. Justeru, para ilmuwan pada generasi berikutnya menjadikan karya Abu Nu'aim ini sebagai rujukan utama dalam menghasilkan karya mereka, seperti al-Dhahabi, Ibn Qayyim al-Jauziyyah dan al-Suyuti. Karya ini juga telah diterjemahkan ke Bahasa Turki pada permulaan pemerintahan kerajaan 'Uthmaniyyah.²³ Berdasarkan jadual di atas, terdapat beberapa karya lain yang juga menjadikan trend "Himpunan Menyeluruh" sebagai fokus karya mereka dihasilkan. Kajian akan menghuraikan berkenaan karya-karya tersebut dalam trend-trend yang berikutnya.

3) Ringkasan

Ringkasan merujuk kepada karya-karya *al-Tib al-Nabawi* yang dihasilkan dengan tujuan meringkaskan karya-karya yang telah ditulis oleh penulis sebelumnya. Trend ini berbeza dengan "Himpunan Ringkas" kerana himpunan ringkas merujuk kepada himpunan ringkas hadis *al-Tib al-Nabawi* yang dihasilkan oleh tokoh tertentu dengan menghimpunkan hadis-hadis asas *al-Tib al-Nabawi* dan bukannya dihasilkan dengan meringkaskan karya-karya sebelumnya. Antara karya yang menjadikan trend ini sebagai fokus karya *al-Tib al-Nabawi* ialah:

Mukhtasar Luqat al-Manafi' oleh Ibn al-Jauzi (597H):

Abu al-Farj Jamaluddin 'Abd al-Rahman bin 'Ali bin al-Jauzi merupakan seorang ilmuwan yang dilahirkan di Baghdad pada tahun 510H dan merupakan seorang tokoh yang menghasilkan pelbagai karya yang agung dan berterusan dijadikan rujukan pada setiap zaman. Beliau menghasilkan karya-karya hebat seperti al-Maudu'at fi al-Hadith, yang merupakan karya pertama menghimpunkan hadis-hadis palsu di dalam sebuah karya berasingan, Talbis Iblis dan ringkasan Ihya 'Ulum al-Din, yang dikenali dengan nama Minhaj al-Qashidin. Beliau meninggal dunia pada bulan Ramadan, tahun 597H.²⁴

Karya Mukhtasar Luqat al-Manafi' ini merupakan ringkasan yang dilakukan oleh Ibn al-Jauzi ke atas karyanya sendiri iaitu Luqat al-Manafi' fi al-Tib. Beliau meringkaskannya dan memilih bab-bab terpenting sahaja dalam karya tersebut untuk dimuatkan ke dalam Mukhtasar Luqat al-Manafi'. Kata beliau dalam mukadimah karyanya ini: "Ketika aku menghimpunkan karya Luqat al-Manafi' fi al-Tib, aku telah menulis dengan banyak dan panjang, lantas aku ingin memilih dalam ringkasan ini perkara

²² Ahmad Abu Nu'aim al-Ishbahani. 2006. *Mawsu'ah al-Tib al-Nabawi*. Tahqiq: Mushtafa al-Turki. Beirut: Dar Ibn Hazm.

²³Nurazmallail bin Marni, *Sumbangan Ilmuwan Islam Dalam Perubatan Nabi (Al-Tib Al-Nabawi)*, Seminar Antarabangsa Education, Law, Civilization (ELCIST 2014), 747-753. Rujuk: Muhammad Akmalludin bin Mohd Hamdan, *Athar Tatawwur 'Ilm al-Tib fi al-Ta'amul Ma'a Ahadith al-Tib al-Nabawi*, 54.

²⁴ Jalal al-Din al-Suyuti. 1403H. *Tabaqat al-Huffazh*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyyah. 480.

yang utama dan memetik perkara terpenting daripada keseniaan ini, wallahu al-muwaffiq.”²⁵ Pada akhir mukadimahnyanya, beliau menutupnya dengan hadis: “Berubatlah, sesungguhnya Allah ‘Azza wa Jalla tidak menjadikan penyakit melainkan padanya terdapat ubatnya, kecuali satu penyakit iaitu kematian.”²⁶

Beliau kemudiannya membahagikan kandungan karyanya kepada tiga puluh fasal (bab) dan mengkhususkan dua bab sebelum bab akhir untuk membincangkan berkenaan ubat-ubatan bagi penyakit. Pada bab terakhir, beliau menutupnya dengan kesimpulan karyanya ini dengan cukup ringkas dan padat. Karya ini amat bermanfaat terutamanya untuk mendapatkan gambaran umum berkaitan perubatan, khususnya dalam bab penjagaan kesihatan dan pencegahan penyakit, kerana kebanyakan kandungannya tertumpu kepada perkara-perkara tersebut, kecuali beberapa bab yang dikhususkan untuk perbincangan berkenaan rawatan dan ubat-ubatan.²⁷

Al-Syifa fi al-Tib al-Musnad ‘an al-Sayyid al-Mushtafa oleh Ahmad bin Yusuf al-Tifasyi (651H)

Ahmad bin Yusuf Syaraf al-Din al-Qaysi al-Tifasyi merupakan seorang ilmuwan yang lahir pada tahun 580H di Tiffech, yang merupakan sebuah daerah yang terletak di wilayah Souk Ahras, Algeria. Beliau meninggal dunia pada tahun 651H di Kaherah dan merupakan salah seorang murid kepada doktor tersohor pada kurun ketujuh, iaitu ‘Abd al-Latif al-Baghdadi. Karya ini merupakan ringkasan kepada karya *al-Tib al-Nabawi* yang dihasilkan oleh Abu Nu’aim al-Isbahani. Beliau membuang sanad hadis yang dibawakan oleh Abu Nu’aim dan tidak mengekalkan nama perawi melainkan nama Abu Nu’aim dan para sahabat yang meriwayatkan hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* tersebut. Di samping itu, al-Tifasyi juga turut menggugurkan hadis-hadis yang berulang dalam karya Abu Nu’aim, namun masih mengekalkan nama bab seperti mana yang telah dibentuk oleh Abu Nu’aim.²⁸

4) Syarahan Perubatan Klasik

Khidmat ilmiah ke atas hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* beralih kepada fasa mencari titik persamaan antara petunjuk Rasulullah ﷺ dengan dapatan sarjana-sarjana sains dan perubatan. Ini dapat disaksikan bermula pada kurun ketujuh hijrah, di mana telah terhasilnya karya-karya yang meletakkan fokus terhadap syarahan dan komentar buat hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi*, bahkan sebahagian tokoh mula untuk memberikan komentar kepada himpunan menyeluruh hadis *al-Tib al-Nabawi* yang mereka hasilkan dengan berpandukan kepada dapatan ilmu perubatan yang mereka peroleh pada zaman tersebut. Di samping itu, sebahagian karya yang mereka hasilkan juga disusun seperti susunan karya-karya perubatan yang dihasilkan oleh ilmuwan perubatan generasi awal semisal Ibn Sina dan Ibn Nafis. Bahkan mereka juga menukikan kenyataan para sarjana perubatan ini dalam memberikan komentar dan syarahan terhadap hadis *al-Tib al-Nabawi*. Selain itu, karya-karya pada fasa ini juga telah mula untuk menyatakan dengan jelas rujukan-rujukan mereka dalam penghasilan karya *al-Tib al-Nabawi*.²⁹ Antara karya yang menjadikan trend ini sebagai fokus karya *al-Tib al-Nabawi* ialah:

Kitab al-Arba’in al-Tibbiyyah al-Mustakhrajah min Sunan Ibn Majah oleh ‘Abd al-Latif al-Baghdadi (629H)

Al-Tabib ‘Abd al-Latif bin Yusuf Muwaffiq al-Din al-Baghdadi merupakan seorang sarjana ilmu perubatan yang lahir pada tahun 557H di Baghdad dan meninggal dunia di tempat yang sama pada tahun 629H. Beliau menghasilkan pelbagai karya dalam lapangan ilmu yang berbeza-beza dan merantau ke

²⁵ ‘Abd al-Rahman Ibn al-Jauzi. 1987. *Mukhtasar Luqat al-Manafi*. Tahqiq: Ahmad Yusuf al-Daqqaq. Beirut: Dar al-Makmun li al-Turath. 21.

²⁶ Abu Dawud (3855).

²⁷ ‘Abd al-Rahman Ibn al-Jauzi. *Mukhtasar Luqat al-Manafi*.

²⁸ Al-Nasimi, *al-Tib al-Nabawi wa al-‘Ilm al-Hadith*, 1: 62.

²⁹ Muhammad Akmalludin bin Mohd Hamdan. *Athar Tatawwur ‘Ilm al-Tib fi al-Ta’amul Ma’a Ahadith al-Tib al-Nabawi*. 56.

banyak negeri untuk menuntut ilmu, serta sempat berguru dengan sebahagian ilmuwan hebat seperti al-Mundhiri³⁰ dan Ibn al-Najjar³¹.

Karya al-Arba'in al-Tibbiyyah ini merupakan usaha murid al-Baghdadi, seorang ilmuwan hadis tanah Syam yang bernama Muhammad bin Yusuf al-Birzali al-Isybili, yang meninggal dunia pada tahun 636H. Al-Isybili menyebut dalam mukadimah karya ini: "Beliau telah bersetuju untuk mendatangkan empat puluh hadis, lalu aku meminta izinnya untuk mengasingkannya dengan sanadnya yang sampai kepada Nabi ﷺ dan memuatkan komentar kepada hadis-hadis tersebut, lantas beliau mengizinkan aku untuk meriwayatkannya daripada beliau sebegitu..."³²

Karya ini telah memuatkan empat puluh bab yang mengandungi hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* yang berkaitan dengan bab-bab tersebut. Tiga puluh enam hadis terawal berkait rapat dengan *human medicines* (الطب البشري), meliputi hadis berkenaan penyakit fizikal dan penyakit spiritual. Karya ini diakhiri dengan beberapa hadis yang berkaitan dengan kaedah membebaskan diri daripada kefakiran yang mampu mengakibatkan penyakit fizikal dan psikologi. Karya ini boleh dikategorikan sebagai karya pertama yang memberikan komentar kepada hadis *al-Tib al-Nabawi* berdasarkan rujukan dapatan ilmu perubatan pada zaman tersebut, justeru tidaklah menjadi sesuatu yang menghairankan apabila sebahagian tokoh seperti 'Ala' al-Din al-Kahhal dan Ibn Qayyim al-Jauziyyah menjadikannya sebagai rujukan utama dalam penulisan karya *al-Tib al-Nabawi* mereka.³³

Al-Ahkam al-Nabawiyyah fi al-Shina'ah al-Tibbiyyah oleh al-Kahhal Ibn Tarkhan (720H)

'Ali bin 'Abd al-Karim bin Tarkhan 'Ala' al-Din al-Kahhal merupakan seorang doktor perubatan yang lahir di Safed, Palestin pada sekitar tahun 650H dan meninggal dunia sekitar tahun 720H. Karya beliau ini mengandungi sepuluh bab dan beliau memilih empat puluh hadis, serta menamatkan perbincangannya pada bab kedua karya ini. Kemudian, beliau membawa empat puluh hadis yang lain dan memuatkan keseluruhannya pada bab ketujuh karya beliau. Al-Kahhal menyatakan sumber rujukannya dengan jelas, seperti *al-Tib al-Nabawi* oleh Abu Nu'aim, al-Humaidi dan Ibn al-Sunni, manakala rujukan ilmu perubatan pula seperti al-Hawi oleh al-Razi, al-Qanun oleh Ibn Sina, al-Arba'un al-Tibbiyyah oleh al-Baghdadi. Beliau juga turut merujuk rujukan-rujukan lain seperti karya-karya Abu Hanifah al-Dinawri, al-Jauhari, al-Baihaqi, al-Tabari dan lain-lain lagi.³⁴

Karya ini merupakan antara karya terawal yang menghimpunkan hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* daripada sumber yang pelbagai dan kebanyakan daripada hadis tersebut terutamanya empat puluh hadis terawal merupakan hadis-hadis *Sahihain*. Di samping itu, al-Kahhal merupakan doktor perubatan kedua yang memberi komentar terhadap hadis *al-Tib al-Nabawi* dengan cukup meluas, berdasarkan rujukan ilmu perubatan yang telah terbukti pada zaman itu, selepas karya pertama yang dihasilkan oleh al-Baghdadi.³⁵

³⁰ Beliau ialah 'Abd al-'Azhim bin 'Abd al-Qawiy al-Mundhiri, berasal dari Syam. Beliau dilahirkan pada tahun 581H dan meninggal dunia pada tahun 656H di Mesir. Beliau merupakan seorang tokoh ilmu hadis yang agung dan menghasilkan karya yang terkenal seperti *al-Tarhib wa al-Tarhib* dan *Mukhtasar Sahih Muslim*. Rujuk: Shawkat 'Arif al-Kurdi, *Kitab al-Takmilah li al-Mundhiri Mashdaran li Tarikh al-Kurd fi al-'Ashr al-Ayyubi* (Kirkuk: Majallah Jami'ah Kirkuk li al-Dirasat al-Insaniyyah, 2009), 98-99.

³¹ Beliau ialah Muhammad bin Mahmud Ibn al-Najjar al-Baghdadi, dilahirkan pada tahun 578H dan meninggal dunia pada tahun 643H. Beliau merupakan seorang sejarawan yang hebat, juga mahir dalam bidang hadis, fiqh dan bahasa. Rujuk: Ahmad Aibak al-Dimyati. 1986. *al-Mustafad min Dhail Tarikh Baghdad*. Beirut: Muassasah al-Risalah. 11-25.

³² Al-Nasimi, *al-Tib al-Nabawi wa al-'Ilm al-Hadith*, 1: 48-49.

³³ Ibid, 1: 47-55.

³⁴ Ibn Tarkhan al-Kahhal. 1955. *al-Ahkam al-Nabawiyyah fi al-Shina'ah al-Tibbiyyah*. Tahqiq: 'Abd al-Salam Hasyim Hafizh. Kaherah: Matba'ah Mushtafa al-Babi al-Halabi.

³⁵ Ujuk: Al-Nasimi, *al-Tib al-Nabawi wa al-'Ilm al-Hadith*, 1: 74-76.

Al-Tib al-Nabawi oleh al-Dhahabi (748H)

Al-Hafizh Syams al-Din Muhammad bin Ahmad al-Dhahabi merupakan seorang ilmuwan masyhur yang dilahirkan pada tahun 673H di Damsyik dan menetap di sana. Beliau diuji dengan kehilangan penglihatan pada tahun 741H dan meninggal dunia sekitar tujuh tahun selepas itu, pada tahun 748H di Damaskus, serta dikebumikan di sana juga.³⁶

Dalam mukadimah karya ini, al-Dhahabi menyebut bahawa karya ini disusun berdasarkan tiga bab utama; pertama, berkenaan kaedah-kaedah perubatan, serta ilmu dan praktisnya. Kedua, berkenaan ubat-ubatan dan nutrisi. Ketiga, berkenaan rawatan pelbagai penyakit. Kemudian, beliau membentuk perbincangan karyanya berdasarkan tiga bab utama yang dinyatakan ini. Di samping itu, beliau juga menyebutkan secara jelas sumber rujukan beliau dalam penghasilan karya ini seperti Abu Nu'aim, al-Baghdadi, al-Khattabi, Abu Ya'la, al-Marwazi, al-Syahrastani dan lain-lain lagi. Selain itu, karya ini juga disusun dengan tertib karya ilmu perubatan dan beliau mengkhususkan bab-bab tertentu yang tidak begitu dibincangkan oleh ilmuwan sebelumnya seperti bab khas berkaitan simptom-simptom psikologi.³⁷

Al-Tib al-Nabawi oleh Ibn Qayyim al-Jauziyyah (751H)

Syams al-Din Muhammad bin Abu Bakr bin Qayyim al-Jauziyyah merupakan seorang ilmuwan tersohor yang tidak asing lagi. Beliau merupakan antara murid utama Ibn Taimiyyah al-Harrani, lahir pada tahun 691H di Damaskus dan meninggal dunia di negeri yang sama pada tahun 751H. Asal kepada karya ini merupakan bab terakhir dalam karya beliau yang lain berjudul *Zad al-Ma'ad fi Hady Khair al-'Ibad*. Beliau menghasilkan karya ini dengan merujuk kepada sumber-sumber rujukan yang digunakan oleh al-Kahhal dalam karyanya *Al-Ahkam al-Nabawiyyah fi al-Shina'ah al-Tibbiyyah*. Bahkan beliau ketika memberikan komentar berkaitan ilmu perubatan terhadap hadis *al-Tib al-Nabawi*, dapat dilihat bahawa beliau menukikan perkataan al-Kahhal dalam karyanya. Hal ini dapat disaksikan dengan persamaan yang jelas pada susunan ayat dan perbincangan yang digunakan. Meskipun begitu, Ibn Qayyim al-Jauziyyah tidak menyandarkan semua nukilan tersebut kepada al-Kahhal.³⁸

Berdasarkan penelitian, al-Kahhal merupakan rujukan asas Ibn Qayyim al-Jauziyyah dalam bab komentar berdasarkan sudut pandang ilmu perubatan terhadap hadis *al-Tib al-Nabawi*. Namun begitu Ibn Qayyim al-Jauziyyah dilihat menyusun perbincangan ini dalam satu perbincangan yang berkaitan dengannya sahaja. Selain itu, beliau juga tidak memuatkan bab-bab daripada karya al-Kahhal yang tidak berkaitan dengan *al-Tib al-Nabawi* kerana percanggahannya secara jelas dengan aqidah Islam seperti penggunaan tangkal dalam rawatan. Di samping itu juga, beliau menyempurnakan karyanya dengan perbincangan fiqh yang baik seperti perbincangan berkenaan pandangan para ilmuwan berkaitan jenayah-jenayah perawat yang berlaku.³⁹

Al-Manhaj al-Sawi wa al-Manhal al-Rawi fi al-Tib al-Nabawi oleh al-Suyuti (911H):

Jalal al-Din 'Abd al-Rahman bin al-Kamal al-Suyuti merupakan seorang ilmuwan yang lahir di Kaherah pada tahun 849H di dalam keluarga yang menitik beratkan keilmuan terutamanya bapa beliau yang merupakan seorang ilmuwan bermazhab Syafi'i dan merupakan seorang hakim dan mufti di Mesir. Al-Suyuti menghasilkan pelbagai karya yang agung seperti *Tadrib al-Rawi* Syarh Taqrib al-Nawawi dan *al-Laali' al-Mashnu'ah*. Beliau meninggal dunia pada tahun 911H ketika berumur enam puluh satu tahun.⁴⁰

³⁶ Khair al-Din bin Mahmud al-Zirikli. 2002. *al-A'lam*. Beirut: Dar al-'Ilm li al-Malayin. Vol. 5: 326.

³⁷ Rujuk: Muhammad Syams al-Din al-Dhahabi. 1990. *al-Tib al-Nabawi*. Tahqiq: Ahmad Rif'at al-Badrawi. Beirut: Dar Ihya' al-'Ulum.

³⁸ Al-Nasimi, *al-Tib al-Nabawi wa al-'Ilm al-Hadith*, 1: 94-98. Muhammad Akmalludin bin Mohd Hamdan, *Athar Tatawwur 'Ilm al-Tib fi al-Ta'amul Ma'a Ahadith al-Tib al-Nabawi*, 62.

³⁹ Muhammad bin Abu Bakr bin Qayyim al-Jauziyyah. 2013. *al-Tib al-Nabawi*. Kaherah: Dar Ibn al-Jauzi.

⁴⁰ Khair al-Din bin Mahmud al-Zirikli, *al-A'lam*.. 3: 301-302.

Karya beliau ini disusun mengikut susunan bab Ibn al-Nafis dalam karyanya al-Wajiz, yang merupakan ringkasan kepada karya al-Qanun fi al-Tib oleh Ibn Sina. Al-Suyuti merujuk pelbagai rujukan seperti *al-Sunan al-Sittah*, Muwatta' Imam Malik, al-Tarikh al-Kabir oleh al-Bukhari, al-Tib al-Nabawi oleh Abu Nu'aim, karya Ibn al-Sunni dan lain-lain lagi. Dalam syarahan ilmu perubatan pula, beliau merujuk al-Qanun karya Ibn Sina, al-Arba'in al-Tibbiyyah oleh al-Baghdadi, karya al-Kahhal dan Zad al-Ma'ad oleh Ibn Qayyim al-Jauziyyah. Selain itu, beliau juga menghimpunkan sejumlah hadis *al-Tib al-Nabawi* yang banyak bersama isyarat kedudukan hadis-hadis ini di dalam karya-karya hadis yang utama. Beliau juga memuatkan sekali kata-kata para sahabat dan tabi'in yang berkaitan dengan ilmu perubatan pada zaman ketamadunan Islam yang berbeza-beza.⁴¹

Al-Manhal al-Rawi fi al-Tib al-Nabawi oleh Ibn Tulun (953H)

Syams al-Din Muhammad bin Ahmad bin Tulun al-Dimasyqi merupakan seorang ilmuwan yang lahir di Damaskus pada tahun 880H dan wafat di negeri yang sama pada tahun 953H. Beliau merupakan seorang tokoh yang mempunyai kepakaran yang hebat dalam ilmu sejarah, bahkan beliau telah menghasilkan karya-karya sejarah yang hebat seperti I'lam al-Wara dan al-Qalaid al-Jauhariyyah.⁴²

Beliau menyusun karya ini dengan mencerakinkannya kepada bab secara ringkas dan di dalamnya terdapat pelbagai riwayat yang dimulakan dengan hadis-hadis Baginda ﷺ, kata-kata para sahabat dan tabi'in jika ada. Ia juga dilengkapi lagi dengan pandangan para ilmuwan yang masyhur bersama isyarat kedudukan nukilan-nukilan ini di dalam karya yang berkenaan sepertimana yang dilakukan oleh al-Suyuti. Beliau juga menyatakan sumber rujukan dalam penghasilan karyanya seperti *al-Kutub al-Tis'ah*, *al-Masanid*, Abu Nu'aim, Ibn al-Sunni, Ibn 'Asakir, al-Baihaqi, al-Dhahabi dan Ibn Qayyim al-Jauziyyah. Dalam bab komentar berkenaan ilmu perubatan pula, beliau banyak menukilkan pandangan Ibn Sina dalam al-Qanun dan Ibn al-Nafis dalam al-Wajiz.⁴³

5) Syarahan Perubatan Moden

Zaman moden menyaksikan perubahan corak khidmat ilmiah yang disumbangkan oleh para ilmuwan moden kepada hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi*. Pada fasa ini, para ilmuwan tidak lagi berpada dengan komentar perubatan klasik yang dipelopori oleh sarjana perubatan generasi awal, namun fokus sudah mula beralih kepada menyemak semula teori-teori perubatan dalam memberikan komentar kepada hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi*. Justeru, usaha mereka pada fasa ini ialah mencari titik temu dan perkaitan antara apa yang dinyatakan dalam *al-Tib al-Nabawi* dengan fakta-fakta perubatan yang dibuktikan melalui pembuktian saintifik semasa. Antara karya yang menjadikan trend ini sebagai fokus karya *al-Tib al-Nabawi* ialah:

Al-Tib al-Nabawi wa al-'Ilm al-Hadith oleh al-Nasimi

Mahmud Nazhim al-Nasimi merupakan seorang doktor perubatan yang menghasilkan karya ini pada sekitar tahun 1403H. Beliau menitik beratkan kesahihan hadis *al-Tib al-Nabawi* yang dimuatkan dalam karyanya dan memberikan komentar terhadap hadis-hadis tersebut dengan merujuk kepada dapatan ilmu perubatan moden kerana pengkhususannya dalam bidang perubatan umum. Beliau secara jelas menyatakan bahawa rujukan utamanya dalam bidang hadis ialah Syeikh Muhammad 'Awwamah, seorang ilmuwan hadis pada zaman tersebut.⁴⁴

Dalam mukadimah karyanya, beliau menjelaskan mengenai sebab penulisan karya tersebut. Beliau juga memulakan karya ini dengan fasal yang ringkas berkaitan pengenalan kepada ilmu *mustalah al-hadith* dan menekankan kepentingan memastikan kesahihan nisbah sesuatu hadis kepada Baginda ﷺ, sebelum membincangkannya dalam konteks perubatan semasa. Di samping itu, beliau juga menulis secara

⁴¹ Jalal al-Din al-Suyuti. 2002. *al-Manhaj al-Sawi wa al-Manhal al-Rawi fi al-Tib al-Nabawi*. Tahqiq: Hasan Maqbuli al-Ahdal. Beirut: Muassasah al-Kutub al-Thaqafiyah.

⁴² Khair al-Din bin Mahmud al-Zirikli, *al-'Ilam*. 6: 291.

⁴³ Muhammad bin Ahmad Ibn Tulun. 1996. *al-Manhal al-Rawi fi al-Tib*. Tahqiq: Zuhair 'Uthman al-Ja'id. Beirut: Dar Ibn Zaidun.

⁴⁴ Al-Nasimi, *al-Tib al-Nabawi wa al-'Ilm al-Hadith*, 1: 5-10.

terperinci berkenaan karya-karya yang pernah ditulis dalam bab *al-Tib al-Nabawi*, membincangkan perbandingan antara karya-karya ini, dan menilai kesahihan nisbahnya kepada para penulisnya. Secara umum, al-Nasimi mencuba sehabis baik untuk menzahirkan aspek pencegahan dalam *al-Tib al-Nabawi* (preventive prophetic medicines) yang kebiasaannya tidak begitu menjadi perhatian utama para penulis karya *al-Tib al-Nabawi*, sedangkan aspek ini merupakan aspek yang paling luas dalam perbincangan *al-Tib al-Nabawi*. Justeru, dapat dilihat bagaimana al-Nasimi mengkhususkan dua jilid terawal karyanya untuk membincangkan aspek pencegahan semata-mata dan hanya membicarakan isu rawatan dan ubat-ubatan pada jilid yang terakhir.⁴⁵

Al-Haqaiq al-Tibbiyyah oleh al-Kilani (1426H)

‘Abd al-Razzaq bin Muhammad Asyraf al-Kilani merupakan seorang doktor perubatan yang lahir pada tahun 1925M. Beliau merupakan seorang pakar bedah yang berasal dari Hama, Syria. Beliau juga aktif menghasilkan karya penulisan yang pelbagai dan telah meninggal dunia pada tahun 1426H/2005M.⁴⁶

Karya al-Haqaiq al-Tibbiyyah ini dihasilkan dengan menghimpunkan hadis-hadis yang berkaitan dengan perubatan dan kesihatan, daripada rujukan-rujukan utama karya hadis dan menyusunnya di bawah tajuk-tajuk kecil berdasarkan tiga bahagian; pertama, bahagian prinsip perubatan Islam. Kedua, bahagian hadis-hadis pencegahan penyakit dan ketiga, berkenaan hadis-hadis rawatan penyakit. Istimewanya, semua hadis ini disusun mengikut tertib huruf hijaiyyah dan setiap riwayat yang membahaskan perbincangan tertentu akan disokong dengan riwayat-riwayat sokongan lain bagi menyempurnakan gambaran penuh perbincangan tersebut pada sudut pandang hadis. Di samping itu, hadis-hadis ini juga dibincangkan pada sudut pandang ilmu perubatan klasik dan moden dengan menjadikan komentar perubatan moden sebagai keutamaan dalam memahami hadis *al-Tib al-Nabawi*.⁴⁷

KESIMPULAN

Kesimpulannya, khidmat ilmiah terhadap hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* melalui fasa perkembangan yang berkait dengan lima trend utama iaitu, himpunan ringkas, himpunan menyeluruh, ringkasan, syarahan perubatan klasik dan syarahan perubatan moden. Setiap trend ini secara umumnya berkembang mengikut kurun, bermula daripada seawal kurun ketiga sehingga kurun kelima belas hijrah. Di samping itu, terdapat sebahagian penulis karya *al-Tib al-Nabawi* yang menjadikan lebih daripada satu trend sebagai fokus dalam menghasilkan karya *al-Tib al-Nabawi* mereka. Selain itu, kurun-kurun akhir menyaksikan himpunan menyeluruh hadis-hadis *al-Tib al-Nabawi* semaksimum mungkin, disertai dengan komentar ilmu perubatan sebagai pembuktian kerelevanan *al-Tib al-Nabawi* pada setiap zaman seiring dengan kemajuan ilmu perubatan yang terus berkembang.

⁴⁵ Al-Nasimi, *al-Tib al-Nabawi wa al-‘Ilm al-Hadith*.

⁴⁶ Rujuk: Rabitah al-‘Ulama’ al-Suriyyin, *al-Duktur ‘Abd al-Razzaq al-Kilani*.

<https://islamsyria.com/ar/الدكتور-عبد-الرزاق-الكيلاني/التراجم>

⁴⁷ Rujuk: ‘Abd al-Razzaq al-Kilani, *al-Haqaiq al-Tibbiyyah* (Beirut: al-Dar al-Syamiyyah, 1996).

RUJUKAN

- Al-Quran al-Karim.
- ‘Abd al-Malik bin Habib al-Andalusi. 2007. *Tib al-‘Arab*. Tahqiq: Badr al-‘Umrani al-Tanji. Beirut: Dar Ibn Hazm.
- ‘Abd al-Rahman Ibn al-Jauzi. 1987. *Mukhtasar Luqat al-Manafi’*. Tahqiq: Ahmad Yusuf al-Daqqaq. Beirut: Dar al-Makmun li al-Turath.
- ‘Abd al-Razzaq al-Kilani. 1996. *al-Haqaiq al-Tibbiyyah*. Beirut: al-Dar al-Syamiyyah.
- Abu Bakr Ibn al-Sunni. 2012. *al-Tib al-Nabawi*. Tahqiq: ‘Abdullah al-Syibrabi. Kaherah: Dar al-Risalah.
- Ahmad Abu Nu’aim al-Ishbahani. 2006. *Mausu’ah al-Tib al-Nabawi*. Tahqiq: Mushtafa al-Turki. Beirut: Dar Ibn Hazm.
- Ahmad Aibak al-Dimyati. 1986. *al-Mustafad min Dhail Tarikh Baghdad*. Beirut: Muassasah al-Risalah.
- ‘Ali bin Yusuf al-Qifti. 2005. *Ikhbar al-‘Ulama’ bi Akhbar al-Hukama’*. Tahqiq: Ibrahim Syams al-Din. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Hassan Syamsi Basya. 2008. *al-Tib al-Nabawi Baina al-‘Ilm wa al-I’jaz*. Beirut: al-Dar al-Syamiyyah.
- Ibn Abi Usaybi’ah. 1996. *Kitab ‘Uyun al-Anba’ fi Tabaqat al-Atibba’*. Kaherah: Dar al-Ma’arif.
- Ibn Tarkhan al-Kahhal. 1955. *al-Ahkam al-Nabawiyyah fi al-Shina’ah al-Tibbiyyah*. Tahqiq: ‘Abd al-Salam Hasyim Hafizh. Kaherah: Matba’ah Mushtafa al-Babi al-Halabi.
- In’am Husawi. 2008. *al-Madamin al-Tarbawiyyah al-Mustanbatah min Ba’di Ahadith al-Tib al-Nabawi wa Tatbiqatuha al-Tarbawiyyah*. Mekkah: Universiti Ummul Qura.
- Jalal al-Din al-Suyuti. 2002. *al-Manhaj al-Sawi wa al-Manhal al-Rawi fi al-Tib al-Nabawi*. Tahqiq: Hasan Maqbuli al-Ahdal. Beirut: Muassasah al-Kutub al-Thaqafiyyah.
- Jalal al-Din al-Suyuti. 1403H. *Tabaqat al-Huffazh*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Khair al-Din bin Mahmud al-Zirikli. 2002. *al-A’lam*. Beirut: Dar al-‘Ilm li al-Malayin.
- Mahmud Nazhim al-Nasimi. 1987. *al-Tib al-Nabawi wa al-‘Ilm al-Hadith*. Beirut: Muassasah al-Risalah.
- Malik bin Anas. 1985. *Al-Muwatta’*. Kaherah: Dar Ihya’ al-Turath al-‘Arabi.
- Muhammad Akmalludin bin Mohd Hamdan. 2023. *Athar Tatawwur ‘Ilm al-Tib fi al-Ta’amul Ma’a Ahadith al-Tib al-Nabawi*. Negeri Sembilan: Universiti Sains Islam Malaysia.
- Muhammad ‘Ali al-Bar. 1992. *al-Imam ‘Ali al-Rida wa Risalatuhu fi al-Tib al-Nabawi*. Beirut: Dar al-Manahil.
- Muhammad bin ‘Abd al-Wahid Diya’ al-Din al-Maqdisi. 1999. *Kitab al-Amrad wa al-Kaffarat wa al-Tib wa al-Ruqyat*. Tahqiq: Abu Ishaq al-Huwaini. Kaherah: Dar Ibn ‘Affan.
- Muhammad bin Abu Bakr bin Qayyim al-Jauziyyah. 2013. *al-Tib al-Nabawi*. Kaherah: Dar Ibn al-Jauzi.
- Muhammad bin Ahmad Ibn Tulun. 1996. *al-Manhal al-Rawi fi al-Tib*. Tahqiq: Zuhair ‘Uthman al-Ja’id. Beirut: Dar Ibn Zaidun.
- Muhammad bin Isma’il al-Bukhari. 1422H. *Sahih al-Bukhari*. Beirut: Dar Tuq al-Najah.
- Muhammad Syams al-Din al-Ba’li. Tth. *Arba’un Baban fi al-Tib min al-Ahadith al-Sihah wa al-Hisan*. Tahqiq: Ahmad al-Birzah, ‘Ali Rida ‘Abdullah. Beirut: Dar Ibn Kathir.
- Muhammad Syams al-Din al-Dhahabi. 1990. *al-Tib al-Nabawi*. Tahqiq: Ahmad Rif’at al-Badrawi. Beirut: Dar Ihya’ al-‘Ulum.
- Muslim bin Hajjaj. 1334H. *Sahih Muslim*. Turki: Dar al-Tiba’ah al-‘Amirah.
- Najib al-Kilani. 1980. *Fi Rihab al-Tib al-Nabawi*. Beirut: Muassasah al-Risalah.
- Nurazmallail bin Marni. 2014. *Sumbangan Ilmuwan Islam Dalam Perubatan Nabi (Al-Tib Al-Nabawi)*, Seminar Antarabangsa Education, Law, Civilization (ELCIST 2014).
- Rabitah al-‘Ulama’ al-Suriyyin, *al-Duktur ‘Abd al-Razzaq al-Kilani*.
<https://islamsyria.com/ar/عبد-الرزاق-الكيلاني/التراجم>
- Raghib al-Sirjani. 2009. *Qissah al-‘Ulum al-Tibbiyyah fi al-Hadarah al-Islamiyyah*. Kaherah: Muassasah Iqra.
- Shawkat ‘Arif al-Kurdi. 2009. *Kitab al-Takmilah li al-Mundhiri Mashdaran li Tarikh al-*

Kurd fi al-‘Ashr al-Ayyubi. Kirkuk: Majallah Jami’ah Kirkuk li al-Dirasat al-Insaniyyah.
Sulaiman bin al-Asy’ath Abu Dawud 2009. *Sunan Abi Dawud*. Beirut: Dar al-Risalah al-
‘Ilmiyyah, 2009. 6: 5-69.
Muhammad bin Yazid bin Majah, *Sunan Ibn Majah*. Beirut: Dar al-Risalah al-‘Ilmiyyah.
Yasir Bittikh. 2008. *al-Imam Ja’far al-Shadiq wa Marwiyyatuhu al-Hadithiyyah*. Alexandria:
Dar al-‘Ilm wa al-Iman.